

УДК 639.1+94:355(438+477)"17"
DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2023.156.6>

Олексій СОКИРКО, канд. іст. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0003-3841-9782
e-mail: sag@univ.kiev.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

"ЯКИЙ ТО ЗВІР НЕХАЙ БУДЕ ОД МЕНЕ, СЛУГИ ВАШОЇ МИЛОСТІ, ЛАСКАВЕ ПРИЙНЯТИЙ." З ІСТОРІЇ МИСЛИВСЬКОГО ПРОМИСЛУ В ГЕТЬМАНЩИНІ КІНЦЯ XVII СТОЛІТТЯ

Вступ. Мисливство та полювання займали важливе місце в економіках та соціокультурному житті домодерних суспільств. Мисливський промысел та культура полювання в Гетьманщині були репліками тих традицій і практик, котрі сформувалися в рамках культурної моделі Речі Посполитої. Якщо мисливство традиційно було самостійним сегментом економіки, що забезпечував харчовий раціон додатковими продуктами, то полювання більшою мірою було куртуазною розвагою знаті, що підкреслювала її соціальний статус і матеріальні можливості.

Методи. В основу дослідження покладено каталогізацію всіх згадок про мисливство, які містяться в листуванні старшин найманих і козацьких полків з гетьманами останньої чверті XVII ст. Зібраний матеріал розподілено по тематичних блоках (сезонність, засоби полювання тощо) і проаналізовано кожен з них. Текстологічний метод при аналізі листування виявляє соціальну символіку мисливства та мисливських дарів.

Результати. Подано реконструкцію мисливських занять гетьманських найманих жовнірів (компанійців), що відігравали допоміжну роль в їх економічному становищі й водночас були тренувальними воєнними практиками. Ареал і сезонність полювань збігалися з лісо-степовою смугою Придніпров'я, де компанії несли свою службу з охорони кордонів. Головними об'єктами промыслу був т. зв. червоний звір: вепр, лось, вовки, лисиці. Крім мисливства, компанії також практикували рибальство, яке постачало цінні продукти дніпровської іхтіофауни: осетра, щуку, судака, кав'яр. Дичина та хутро диких тварин, які були об'єктом полювання, мали високий статус "лицарських" продуктів у кухні та побуті Гетьманщини. В листуванні компанійських старшин із командирами найманих полків полювання й мисливські трофеї мали важливе значення як спосіб отримання статусних подарунків (дичина й хутро), якими представники козацької знаті обмінювалися між собою.

Висновки. Обмін мисливськими дарами маркував складну систему патронально-клієнтарних мереж, які сформувалися в Гетьманщині наприкінці XVII ст. Вони сягали найнижчих поверхів старшинської ієрархії, члени якої були організаторами мисливських промыслів, і завершувалися гетьманами, полковниками й церковними ієрархами як реципієнтами статусних подарунків, котрими були дичина та риба. Відтворена модель мисливських промыслів на прикладі компанійців дає змогу екстраполювати її на функціонування мисливства й практик обміну мисливськими трофеями як статусними дарами й на інші регіони Гетьманщини.

Ключові слова: мисливство, полювання, Гетьманщина, Річ Посполита, козацька старшина, соціальні мережі, компаніїці.

Вступ

Історія мисливства та полювання в Гетьманщині середини XVII–XVIII ст. і досі залишається білою плямою в українській історіографії, незаслужено обійденою увагою дослідників. Важливо відзначити, що обидва заняття відігравали надзвичайно важливу роль у житті домодерних суспільств, будучи важливими постачальниками продовольчих ресурсів, й відіграючи роль своєрідного соціального маркера. Мисливське право, технології й практики, зброя, мистецькі твори, пов'язані з мисливською сюжетикою творили надзвичайно яскраві явища в соціальному житті й культурі середньовіччя та раннього Нового часу. Хоча мисливство й полювання на теренах козацької частини України володіли яскраво вираженою специфікою, спричиненою природно-кліматичними факторами (зокрема, наявністю трьох найважливіших фізико-географічних зон: лісової, лісостепової та степової), можна говорити, що своїми соціокультурними витоками вони сягали спадщини Речі Посполитої, традицій полювання руської знаті й мисливських практик населення Центральної та Лівобережної України (Рагаускене Р., 2013, с. 144–160; Садовнік Т., Златогорський О., 2006, с. 88–89).

Єдиним більш-менш системною роботою, присвяченою історії й традиціям полювання як куртуазній забаві знаті, до цього часу залишається "Нарис історії українського ловецтва до кінця XVIII в." Івана Крип'якевича (1925), у якому період Гетьманщини посідає лише прикінцеву частину. Дотичними до проблематики мисливства як економічного заняття були розвідки, присвячені бобровникам і стрільцям – спільнотам професійних мисливців, що були частиною козацького стану, наділе-

ними спеціальним статусом і численними привілеями (Васильєва О., 2011, с. 185–191; Корноухов Е., 1910, с. 56–73; Пиріг П., 2006, с. 66–69; Плохинский М., 1891, с. 29–155). Власне, цим і обмежується наявна історіографія як полювання, так і мисливства Гетьманщини, що явно неспівмірне тому значенню, які обидва ці заняття відігравали в економічному житті, культурі й побуті ранньомодерної України.

Актуальність. У своєму дослідженні ми торкнемося одного з невідомих дослідникам аспектів мисливського промыслу – полювання гетьманських найманців-компанійців. Назагал, лісостепове й степове полювання творило одну з найбільш суттєвих відмінностей козацької частини України, відрізняючи її від решти русько-українських регіонів річпосполитського світу. Величезний степовий простір Дикого Поля віддавна був джерелом продовольчих ресурсів – у першу чергу дичини та риби як для осідлого, так і кочового населення краю. Це, у свою чергу, впливало на те, що мисливство та рибальство становили значний сегмент регіональної економіки, а з іншого боку, витворювали унікальну продовольчу ситуацію, впливаючи на формування локальної гастрономічної традиції, постійними складниками яких була степова дичина та річкова риба (Сокирко О., 2021, с. 51–54). Оскільки мисливське право в Україні-Русі, на відміну від країн Західної та Північної Європи, було розвинене відносно слабо й мало мінімум обмежувальних настанов, доступ до живності, які давав ліс, степ чи річки, мали практично всі категорії місцевого населення. Особливо активними в освоєнні цих ресурсів виявилися дві категорії: військово-служилі спільноти українних воеводств (замкові слуги, бояри та ін.) й ни-

зові (запорозькі) козаки. До цих занять також активно долучалися міщани придніпровських міст і селяни, які сезонно козакували "на Низу". У другій половині XVI – на початку XVII ст. мисливський і риболовний промисли стають одними з головних занять запорожців, а дозвіл на його практикування – одним із підставових економічних привілеїв Війська Запорозького. Запорозьке мисливство й рибальство, особливо пізнього періоду (XVIII ст.) не раз ставало предметом досліджень істориків та етнографів (Голобуцький В., 1994, с. 105, 113–116; Олійник О., 2005, с. 183–184; Яворницький Д., 1990, с. 38–56, 285–289), однак інші актори степового мисливства – гетьманські найманці до цього часу лишаються невідомими.

Мета та завдання дослідження. У рамках нинішньої розвідки ми спробуємо з'ясувати кілька прикладних питань, пов'язаних із функціонуванням мисливства в Гетьманщині. Нас цікавитиме економічний контекст мисливських промислів компанійців, особливості його організації, сезонність, репертуар дичини. З іншого боку, позаяк мисливство було важливим елементом всіх вояцьких субкультур, нас цікавитиме, яким чином полювання сполучалося з війною, що була основним заняттям і джерелом існування гетьманських найманців. Оскільки дичина становила в ранньомодерній культурі статусний субпродукт, для нас також буде важливим з'ясувати, яким чином мисливські трофеї ставали засобами комунікації в середовищі лицарської спільноти й зокрема її верхівки – козацької старшини.

На превеликий жаль, джерел, які б висвітлювали ці аспекти мисливських промислів другої половини XVII ст. в розпорядженні історика вкрай мало, так само як і джерел, що стосувалися б побуту й приватного життя вояків. В основу нашої роботи покладено комплекс документів т. зв. збірок Новицького, що являє собою приватний архів відомого політичного та військового діяча Гетьманщини компанійського полковника Іллі Новицького (30-ті рр. XVII ст. – 1704 р.) (Сокирко О., 2004, с. 194–212). Новицький належав до покаянної шляхти Київського воєводства, служив комендантом Димера в часи гетьманування Михайла Ханенка й згодом перейшов на службу до лівобережного гетьмана Івана Самойловича, отримавши в командування компанійський полк. На Лівобережжі служба звела його із генеральним осавулом і майбутнім гетьманом Іваном Мазепою (хоча не виключено, що обидва шляхтичі були знайомі й раніше), з яким встановилися дуже тісні та приязні взаємини. В час Коломацького перевороту 1687 р. Новицький був найстаршим і, вочевидь, найавторитетнішим полковником з-поміж найманих старшин і ретельно виконував всі розпорядження Мазепи, зокрема, не допускаючи того, аби охотницькі полки стали на захист Самойловича та його рідних. Винагородою лояльному полковнику став універсал Мазепи, виданий 12 вересня 1687 р., який "привертав" у його власність набуті раніше й новонадані маєтності на Лубенщині, де Новицький був одним з найбагатших дідичів. Першим шлюбом полковник був одружений на удові генерального обозного Забілі Меланії, а через шлюби дітей посвоячений із родами Трошинських і Орликів, тісно пов'язаних із гетьманським домом.

Методи

Специфіка "збірок Новицького" полягає в тому, що до їхнього складу ввійшли не лише приватні папери роду Новицьких, але й офіційні документи, пов'язані із службою компанійського полковника: листування з гетьманами та генеральною старшиною, полковниками, православними ієрархами (Архів компанійського полко-

вника Іллі Новицького, 2022; Заруба В., 1993, с. 21–38). Значна частина цього офіційного листування – це донесення, рапорти, листи й "авізи" написані підлеглими Новицького – сотниками, курінними отаманами й писарями його полку. Одним з регулярних кореспондентів полковника протягом 80–90-х рр. XVII ст. був полковий компанійський осавул Іван Максимович Рубан. За посадою осавул був фактично правою рукою полковника, видаючи всіма найважливішими справами частини: організацією бойових виправ і прикордонних постів, розвідки, веденням реєстрів, видачею жалування тощо (З архіву, 2022, с. 45–122). Кореспонденція Рубана (листи, цидули, реєстри) являє собою справжню енциклопедію життя компанійського полку, в якій відбилася його бойова хроніка та мирний побут. Осавул був не лише підлеглим, але й довіреною особою та клієнтом Новицького, який доручав йому делікатні та відповідальні завдання. У свою чергу вірний слуга регулярно постачав свого патрона важливою інформацією, новинами й, в міру можливості, приватними послугами й подарунками, серед яких часто були мисливські трофеї: дичина та риба. За період 1683–1697 рр. збереглося 106 ідентифікованих листів (сюди не включено анонімні цидули, які долучалися до деяких листів, але були не підписані, що ускладнює їх атрибуцію та датування) Рубана до Новицького, з яких містять інформацію про ухоронницькі заняття компанійців – 18. Отже, щонайменше 20 % інформації з кореспонденції було присвячено мисливству та рибальству, що дозволяє відтворити відносно повну картину розвитку цих промислів у жовнірському середовищі.

Результати

Варто зауважити, що мисливство було лише одним із господарських занять компанійців. Як відомо, вояки найманих (охотницьких) полків гетьманської армії – компанійці та сердюки – тільки частково перебували на державному утриманні. Матеріальні можливості скарбниці були доволі обмеженими, тож жовніри отримували від неї хіба частину грошового жалування, одягу, зброї та амуніції. Решту ж, особливо продовольство й фураж, постачало місцеве населення тих регіонів, де найманців влаштовували на пості (Сокирко О., 2006, с. 168–202). Аналіз співвідношення цих двох форм забезпечення свідчить про їх хронічну недостатність. Особливо відчутною вона була в мирні періоди, коли позбавлені воєнних трофеїв жовніри вели дуже скромне життя, що часто межувало з бідністю. Саме ці обставини й штовхали їх на пошук додаткових джерел заробітку, які мали цілком невоєнний господарський характер. Сердюцький полковник Дмитро Чечель писав до Мазепи в січні 1697 р., про те, що сердюки його полку, які перебували залогами в Таванській фортеці, промишляли риболовлю, аби якось заробити собі на прожиток (РГАДА, ф. 124, оп. 3, д. 1089, л. 1). Влітку 1700 р. звіт ж охочепіхотне товариство полку Максима Самойловича ходило "на низь для добычи соляной ... аби мзєрние помянутие полчане хоть малую част заробили на обуви или на иние дробние одежь" (РГАДА, ф. 124, оп. 3, д. 1220, л. 1). У періоди безгрошів'я, що припали на післямазепинський час, жовніри не гребували навіть "чорною" роботою, перевозачи для потреб монастирських і панських економій ліс і вапно. Звісно, такі прецеденти були ознаками виняткової злиденності, й не личили лицарському статусу вояка, для якого фізична праця вважалася принизливою. Саме це ставало причиною для частих прохань найманців, особливо компанійців, до своїх старшин дозволити їм вийти "в поле" для воєнного

промислу над татарами, який міг доставити щедрі "пупи" (трофеї) й з погляду жовнірської етики уважався цілком гідним "вояцьким хлібом" (Леп'явко С., 2000, с. 143–158; Сас П., 2007, с. 167–196). Так само й полювання, вочевидь не дорівнювало "роботизмам", які б "спосполитовали" вояцький статус, й отже в ієрархії невійськових занять найманців мало стояти достатньо високо.

Починаючи з весни охотницькі полки виводилися з містечок і сіл "... для того, щоб люди жили, у которых они имеют свои становища, свободнейшие были к чинению своих пахотных дел ... и чтоб они (охотники. – О.С.) в обозе своем курениями обретаюсь тем людям жилим, у которых чрез зиму стояли не докучали" (Листи Івана Мазепи, 2010, с. 572–573.). Навесні 1699 р. Мазепа планував розташувати виведені з леж охотницькі полки в околицях Чигирина, пояснюючи це царям "перво для того что там около Чигирина пространные поля, на которых конского корму есть много, и довольные леса, из которых могут себе добывать без досады людцкой дров довольно, а второе для того чтоб тот запустелой город Чигирин, из стороны польской людьми не был населен".

Фактично до осені найманці проводили "в полі" не лише з причин, наведених вище, але й з цілком конкретними військовими завданнями – несенням чат і розвідки по дніпровому кордону й степовим порубіжжям Гетьманщини. В останній чверті XVII ст. на Лівобережжі було сформовано досить складну й водночас ефективну систему попередження й захисту південних полків Гетьманщини від татарських нападів. Вона спиралася на полкові та сотенні фортеці, споряджені артилерією та системою охорони й оповіщення у вигляді рухливих степових чат, маяків тощо (Заруба В., 2003, с. 365–370).

Звісно, що для компанійців, які охороняли степовий і дніпровський кордони Гетьманщини, перебуваючи поза залюдненою частиною краю, найбільш доступним економічним ресурсом, що надавався до використання, були прилеглі терени придніпровського степу й лісостепу. Специфіка служби компанійських полків у 70–90-х рр. XVII ст. полягала в тому, що вони розташовувалися переважно на територіях Лубенського, Миргородського й Полтавського полків, кордони яких на півдні й сході впиралися в Дике поле, а на заході – у Дніпро, який розмежовував Лівобережну Гетьманщину, що перебувала під протекторатом московського царя, із Правобережною Україною, яка лишалася у складі Речі Посполитої. Якщо Дике Поле традиційно було малозаселеним регіоном, то Правобережне Придніпров'я було дуже сильно спустошене внаслідок воєн і згонів населення протягом 60–70-х рр. XVII ст. Згідно з умовами польсько-московського Андрусівського перемир'я 1667 р., а згодом Вічного миру 1686 р., придніпровська периферія на південь від Києва мала залишатися знелюдненою аж до Чигирина, зруйнованого турками 1678 р., включно. Цей край на довгі роки став "сірою зоною" прикордоння, перетином шляхів, якими пересувалися татари, запорожці й інший "непевний люд" (Ткаченко М., 1929, с. 55–78). Невеликі затишшя поміж спалахами порубіжних конфліктів уможливлювали тут на короткий час рух і мирного населення – мігрантів, купців, сезонних робітників-аргатів, які рухалися в Придунав'я, Крим на Волинь або Лівобережжя. Тож по обидва боки Дніпра рух населення був мінімальним і нерегулярним, що вочевидь витворило тут унікальний в екологічному відношенні мікрорегіон з практично незайнятими лісовими, лісостеповими та водними ресурсами, придатними для мисливства й риболовлі (відомо також, що тут розвивалися й інші види ухощництва, зокрема, пасічництва).

З повідомлень Іана Рубана ми знаємо, що його компаніїці часто виїжджали в розвідувальні партії та рейди саме на дніпрове Правобережжя в околиці Бужина й Чигирини, які були районами збору татарських чамбулів і розбійницьких "куп". Місцем постійного перебування ставки осавула було містечко Чигирин-Діброва, центр однойменної сотні Лубенського полку. Важливо відзначити, що мисливство, головне, практикували компанійські прикордонні та розвідувальні відділи – "ватаги", "під'їзди", що часом доходили до Південного Бугу та Дністра. Водночас з опосередкованих свідчень можна зробити висновок, що іноді на полювання компанійці могли виходити й спеціально. В будь-якому разі, ухощники не наважувалися заглиблюватися далеко у степову периферію, де був ризик потрапити в руки татар, адже мисливські партії були невеликими (до 10 осіб). Важко сказати, яка частина від усієї компанійської спільноти задіявалася в мисливських виправах, оскільки частина з неї перебувала на квартирах у містечках і селах Лубенського та Миргородського полків. Втім, враховуючи, що розвідувальні відділи, що практикували полювання, формувалися на засадах ротації, теоретично мисливством могла "бавитися" значна частина жовнірів.

Найкращим сезоном для полювання вважалися осінь і зима, хоча це й не виключало якихось принагідних мисливських виправ, які відбувалися стихійно. Літо (від травня до середини вересня) було найгарячішою порою року у військовому відношенні, коли тривали рейди і походи, тож полювання стало просто неможливим. Натомість осінь і зима, хоча й не зменшували військові напруги на прикордонні, вочевидь були спокійнішими й створювали ще й певні природні умови, коли, наприклад, великий звір був більш помітним, виходячи зі схованок у пошуках їжі. Так, у вересні 1685 р. Рубан писав Новицькому, що "если того будет на тум воля вашей Милости мосци Пана прислати людей для ловления звѣру, бо вже близко тому пора приходит, якож тепер, добродѣю, и тут поблизу ... там же могли б за помощью Божою добыти" (3 архіву, 2022, с. 75). Початок зими й наближення різдвяних свят актуалізували пошуки дичини, яка мала стати окрасою святкового столу. Одного сезону передріздвяне полювання настільки затягнулося, що Рубан вітав свого патрона лише 8 січня, пояснюючи, що 20 грудня "ходилим за Днепр для ловления звѣру. Где будучи през килка дний ... сегого иануария ку Чигириндубровѣ прибывши. Зараз оный добытый звѣр ку Вашей милости, добродѣви моему, одсылаю, кабанув рослых двѣ пары, а менших двое. Який то звѣр нехай буде од мене, слуги Вашей милости милостивого Пана, ласкаве прінятий..." (3 архіву, 2022, с. 63).

Дуже цікаві подробиці чергового виїзду на полювання переповідає лист Рубана від 20 грудня 1685 р.: "недавно сими днями ходилем самосюм за Днѣпр под табурище ясновелможного добродѣя, где послал Бог вынайти кабана дикого. С которым скоро прибывши ку Чигириндубровѣ, того ж часу и Вашей милости милостивому Пану оного кабана одсылаю, зичачи того, абы Ваша милост ... в щасливом дочеканю урочистих свят щасливе пры добром здоровю зо всыми домовыми своими, и з любимыми поживал" (3 архіву, 2022, с. 86). Судячи з усього, полювання на кабана, який в європейській традиції вважався статусно високою здобиччю (т. зв. червоний звір як олень, лось, ведмідь, вепр; на них традиційно полювала знать, а м'ясо було окрасою аристократичного столу), було особливо складним і

небезпечним. Так у січні 1685 р. від мисливської партії навіть відбився молодий козак ("молодик") Гарасько, якого вважали дезертиром. Згодом з'ясувалося, що він "под час того галасу за кабанами загнався был сам за одним звѣром и так од нас одблудившись, аж до Лебедина заѣхал", тобто опинився в околицях Шполи, що на Черкащині (3 архіву, 2022, с. 62).

Інші рапорти Рубана подають інформацію про асортимент дичини й є унікальними джерелами з історії придніпровської фауни того часу. Так, у середині грудня 1686 р. він зазначав: "при котором поклонѣ моем сие звѣрата, якие Господь мнѣ дал достати, то ест куз двѣ, зайцев сѣмдесят, тетерав три пары и курапатв сорок пар А що болшого звѣру не достати, бо зима нестачная, где и снѣгу не маеш" (3 архіву, 2022, с. 106).

Звісно, окрім гастрономічної цінності, деякі види дичини цінувалися ще й за хутро. В лісостеповому регіоні до них належали вовки та лисиці. У серпні 1685 р. Рубан відправив полковнику чотирьох "вовків" (себто вовчих шкур), презентованих йому компанійським сотником, і обіцяв ще скількись шкур викупити в товариства. За кілька днів у новій відписці він поспішав повідомити, що "любо для себе прыбралось было на кожух вовкув с пят. Еднак и с тых пяти вынявши двоих и приложивши к тым чотыром сотнищим, к Вашей милости, Моему милостивому пану, посилаю" (3 архіву, 2022, с. 72–73). Вовче хутро, хоч і було менш коштовним за соболіне, біляче або куниче, але в середовищі знаті цінувалося аж ніяк не менше. З "вовків" шили опанчі, шуби, пологи й "запони", якими в холодні зими рятувалися в погано обігрітих приміщеннях або під час подорожей в санях. Одного разу осавул згадує про присилку на подарунок також "лисиц десят полову моего" (3 архіву, 2022, с. 106). Лисячим і вовчим хутром часто підшивали основний одяг: кунтуші, каптани й жупани.

Заради повноти картини зазначимо, що звірнина була не єдиним підношенням для старшинської кухні, яке давало "поле". На другій сходинці після неї була дніпровська риба (осетри, щуки, судаки), а також кав'яр і мед. Втім, всі ці "легумини" отримувалися в інший спосіб й були продуктом окремих промислів, отримуваними від сезонно найнятих артілей здобичників, і отже об'єктивно потребують розгляду в рамках спеціального дослідження.

Привертає до себе увагу той факт, що основний період мисливського сезону припадав на пізню осінь і зиму – тобто період особливо шанованих церковних (Різдво, Богоявлення) і світських свят (Новий рік), що дозволяли споживання скоромної їжі. Так само дичина була жаданою стравою й на святкуванні Великодня, символізуючи собою завершення Великого посту. Хронологія листів Рубана дає змогу зауважити, що промислова активність його мисливців особливо зростала саме в передсвяткові дні й тижні: слуга явно прагнув догодити своєму патрону щойно впольованими делікатесами.

Однак полковницька кухня не була єдиним кінцевим пунктом призначення тих мисливських трофеїв, які для неї діставав Рубан та його люди. Частина з них переадресовувалася численним знайомим і котрагентам Новицького, у вигляді подарунків до свят або ж як вияви доброзичливості й приязні. Зазвичай це були родичі або сусіди, з якими підтримувалося постійне листування в приватних або службових справах. Ще якусь частину дичини, риби й кав'яру полковник передарював особливо важливим персонам, з якими мав не таку часту комунікацію, але котрі мали особливу вагу для нього,

– гетьманам та високим церковним ієрархам. Збереглися листи Івана Мазепи з лютого 1691 та 1692 рр., у яких він дякує полковнику за надісланих осетрів та кав'яр, обіцяючи "тую обсылку ласкою нашою нагрожати" (НБУВ.ІР, ф. ІІ, спр. 14683, 14697).

В нашій роботі переважно йшлося про мисливство саме як промисел, що мав приносити економічну вигоду його учасникам, хоч окремим сюжетом, який виходить за рамки роботи, є питання про полювання в побуті охотницьких старшин, що належали до зовсім іншої сфери (не так економічної, як культурної) й було статусною розвагою еліти. На жаль, нині про нього є обмаль джерельних повідомлень, хоч без сумніву шанувальником полювання був і сам полковник Ілля Новицький, про що опосередковано свідчить один з листів Рубана, у якому повідомлялося про виготовлення скриньки, у якій "оброчков чотыры для хортув уроблених ест" (3 архіву, 2022, с. 83). 3 серпня 1685 р. маємо унікальну згадку про відправку осавулом до Новицького "ястреба з межи двоих одного великого для цвиченя и заправы ловити птах и зайцов, на розказане Вашей милости Милостивого пана" (3 архіву, 2022, с. 72–73).

Дискусія і висновки

Насамкінець варто зробити кілька узагальнювальних зауважень щодо дичини й полювання в контексті тих сюжетів, які насвітлили проаналізовані нами вище джерела. Важко сказати, наскільки лукративним було мисливство для його головних акторів – рядових компанійців і, зрештою, яке місце воно займало у структурі додаткових заробітків гетьманських жовнірів. Припускаємо, що участь у полюванні диктувалося не стільки бажанням мати "приварок" до власного столу (хоч це і не виключає, що якась частина здобичі такі діставалася козакам), скільки отримати винагороду від старшин, які переправляли здобич "на гору". Той факт, що мисливські виправи були достатньо регулярним явищем, як про це свідчить листування Рубана й Новицького, очочих долучитися до них, вочевидь, вистачало. Звернімо увагу також на те, що мисливські практики, що за своєю природою були генетично пов'язані з війною, виконували роль своєрідного тренінгу, у якому шліфувалися вояцькі навички: вміння вистежувати об'єкт полювання, влаштовувати засідки, скритно пересуватися й злагоджено діяти. Полювання на великого звіра й лісове птаство передбачало також вправне володіння різними видами зброї: влучній стрільбі з мушкетів, ручниць і луків, можливо, в деяких випадках застосуванням рогатини (ощепа).

Дичина та хутро як головні продукти мисливства й полювання від часів середньовіччя були атрибутами побуту вищих верств суспільства, хоча в Україні-Русі через доволі широкий і відкритий доступ до природних ресурсів вони не були привілеєм виключно верхівки. Проте специфіка розвитку господарства Гетьманщини, заснованого на домашньому тваринництві, робила дичину ексклюзивною стравою старшинського столу, яку не могло запропонувати звичайне фільваркове господарство (яке, щоправда, мало свої спеціальності – волівину, індіків і каплунів). Тому-то м'ясо зайців, вепрів чи куріпок було не просто статусним атрибутом лицарського столу, але й продуктом, доступним далеко не всім заможним споживачам, а лише тим, хто в той чи той спосіб мав доступ до мисливських ресурсів і промислів. Лісостепова дичина для високої кухні Гетьманщини з цього погляду взагалі була ексклюзивним продуктом, підкреслюючи локальні особливості регіону. З огляду на це, раритетність таких дарів і підношень підвищувала престиж дарувальника, підкреслювала його певну ви-

нятковість. Водночас варто зауважити, що описані нами мисливські практики компанійців полку Новицького можуть виступати своєрідним патерном для реконструкції моделі організації мисливських промислів, які функціонували у старшинських господарствах різних регіонів Гетьманщини. Нагадаємо, що мисливські курені мали "в услужении" чимало полковницьких родин (зокрема, в одного з найближчих сусідів Новицького – миргородського полковника Данила Апостола їх було аж два) (Сокирко О., 2015, с. 313–314), а окремі громади стрільців, пташників і бобровників традиційно пислужували гетьманському двору.

Про комунікативну роль харчових подарунків, серед яких дичина завжди становила особливу опцію, в історіографії написано доволі багато. Але в рамках нашої розвідки звернімо увагу на те, яким чином був побудований ланцюжок цих подарунків. Від найнижчого чину, яким був полковий осавул, дичина та риба переходили до його безпосереднього командира й опікуна полковника Новицького, котрий був вхожим до найвищих старшинських кіл і гетьманського двору. Для Новицького кабани, лосі, осетри й ікра були статусним даром для людей свого кола, а також можливістю похизуватися більшими можливостями, аніж в інших можновладців, адже його жовніри фактично контролювали прикордонну периферію, звідки для його столу могли постійно доставлятися будь-які делікатеси. Далі дичина ставала незамінним дарунком вже для кухні гетьманського двору, до якого Новицький вчашав у часи Самойловича й особливо Мазепи, з яким він мав приятельські стосунки. З-поміж інших підношень, які отримували гетьмани від інших старшин (наприклад, вин або особливих ґатунків медів і пива), дичина або мисливські птахи мали своєю ексклюзивністю підвищувати інтерес до дарувальника, виокремлюючи його з-поміж інших, собі подібних. Дар у такому випадку, як справедливо зауважував Марсель Мосс, ставав не просто інвестицією в прихильність володаря, але й своєю винятковістю посилював градус взаємної приязні.

Список використаних джерел

- Архів компанійського полковника Іллі Новицького (остання третина XVII ст.). Збірник документів (2022). Ю. Мицик, І. Тарасенко (Упор.), т. 1. Фоліант.
- Васильєва, О. (2011). Стрільці в структурі козацького стану (друга половина XVII–XVIII ст.). *Гілея*, (52), 185–191.
- Голобуцький, В. (1994). *Запорозьке козацтво*. Вища школа.
- З архіву останньої третини XVII ст. компанійського полковника Іллі Новицького. Збірник документів (2022). Ю. Мицик, І. Тарасенко (Упор.) Фоліант.
- Заруба, В. (1993). Охочекомонний полковник Ілля Новицький та його архів. *Рукописна та книжкова спадщина України*, (1), 21–38.
- Заруба, В. (2003). *Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті XVII століття*. Ліра ЛТД.
- Корноухов Е. (1913). Судьба бобровников, стрельцов и пташников Черниговской губернии. *Труды Черниговской губернской архивной комиссии*, (10), 56–73.
- Крип'якевич, І. (1925). *Нарис історії українського козацтва до кінця XVIII в.* Тур.
- Леп'явко, С. (2000). Формування світоглядних засад українського козацтва (поняття "козацького хліба" в останній третині XVI ст.). *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*, (1), 143–158.
- Листи Івана Мазепи (2010). В. Станіславський (Упор.), т. 2. Інститут історії України НАН України.
- Національна бібліотека України ім.В.Вернадського. Інститут рукопису (НБУВ.ІР), ф. II, спр. 14683.
- Національна бібліотека України ім.В.Вернадського. Інститут рукопису (НБУВ.ІР), ф. II, спр. 14697.
- Олійник, О. (2005). *Запорозький зимівник часів Нової Січі (1734–1775)*. Дике Поле.
- Пиріг, П. (2006). З історії лісових промислів на Чернігівщині у другій половині XVII–XVIII ст. *Сіверянський літопис*, (3), 66–69.

Плохинский, М. (1891). Материалы для истории внутренней жизни Левобережной Украины. Бобровники. Стрельцы (с приложением документов за 1686–1767 гг.). *Сборник Харьковского историко-филологического общества*, (3), 29–155.

Рагаускене, Р. (2013). Из "истории животных": собаки при дворе правителей Великого княжества Литовского (до середины XVII в.). *Соціум. Альманах соціальної історії*, (10), 144–160.

Российский государственный архив древних актов (РГАДА), ф. 124, оп. 3, д. 1089.

Российский государственный архив древних актов (РГАДА), ф. 124, оп. 3, д. 1220.

Садовнік, Т., Златогорський, О. (2006). *Радзивіллівські полювання (в контексті історії полювання на Волині). Минуле і сучасне Волині та Полісся. Оліка і Радзивілли в історії Волині та України*. Матеріали XVIII Волинської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції: Науковий збірник. Луцьк, 88–89.

Сас, П. (2007). Военный промысел запорожских казаков (перша половина XVII ст.). *Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*, (7), 167–196.

Сокирко, О. (2004). *Ілля Новицький. Полководці Війська Запорозького: Історичні портрети*. Кн. 2. Вік, 194–212.

Сокирко, О. (2021). *Кулінарна мандрівка в Гетьманщину: Секрети й таємниці стародавньої кухні середини XVII–XVIII століть*. Темпора.

Сокирко, О. (2006). *Лицарі другого сорту: Наймане військо Лівобережної Гетьманщини 1669–1726 рр.* Темпора.

Сокирко, О. (2015). "На послугах дому": надвірні почти козацької старшини другої половини XVII–XVIII ст. *PATRIMONIUM. Студії з ранньомодерної історії Центрально-Східної Європи*, (1), 307–327.

Ткаченко, М. (1929). Нарис історії Кременчужчини до початку XVIII ст. *Записки історико-філологічного відділу ВУАН*, (24), 55–78.

Яворницький, Д. (1990). *Історія запорізьких козаків*. (І. Сварник, Пер.), т. 1. Світ.

References

Archive of the komanijskii colonel Ilya Novitsky (last third of the 17th century). Collection of documents (2022). Yu. Mytsyk, I. Tarasenko (Eds.), Vol. 1. Kyiv [in Ukrainian].

From the archive of the last third of the 17th century kompanijskii colonel Ilya Novitskyi. Collection of documents (2022). Yu. Mytsyk, I. Tarasenko (Eds.). Kyiv [in Ukrainian].

Holobutsky, V. (1994). *Zaporozhian Cossacks*. Vyshha Shkola [in Ukrainian].

Kornoukhov E. (1913). The fate of beavers and shooters of the Chernihiv province. *Proceedings of the Chernihiv Provincial Archive Commission*, (10), 56–73 [in Russian].

Kryp'yakevich, I. (1925). *Essay on the history of Ukrainian hunting until the end of the 18th century*. Lviv [in Ukrainian].

Lep'yavko, S. (2000). Formation of worldview foundations of Ukrainian Cossacks (the concept of "Cossack bread" in the last third of the 16th century). *Ukraine in Central-Eastern Europe (from the earliest times to the end of the 18th century)*, (1), 143–158 [in Ukrainian].

Letters of Ivan Mazepa (2010). V. Stanislavskyi (Ed.), Vol. 2. Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Oliynyk, O. (2005). *Zaporizhia settlements of the times of Novaya Sich (1734–1775)*. Dyke Pole [in Ukrainian].

Plokhinsky, M. (1891). Materials for the history of the internal life of Levoberezhnaya Ukraine. Bobrovniki. Shooters (with an appendix of documents for 1686–1767). *Collection of the Kharkiv Historical and Philological Society*, (3), 29–155 [in Russian].

Pyryg, P. (2006). From the history of forestry in Chernihiv Oblast in the second half of the XVII–XVIII centuries. *Severyansky Chronicle*, (3), 66–69 [in Ukrainian].

Ragauskene, R. (2013). From the "history of animals": dogs at the court of the rulers of the Grand Duchy of Lithuania (until the middle of the 17th century). *Society. Almanac of social history*, (10), 144–160 [in Russian].

Russian state archive of ancient acts (RGADA), f. 124, op. 3, d. 1089.

Russian state archive of ancient acts (RGADA), f. 124, op. 3, d. 1220.

Sadovnik, T., Zlatogorskyi, O. (2006). *Radziwill hunts (in the context of the history of hunting in Volyn). Past and present of Volyn and Polissia. Olyka and Radzyvilly in the history of Volyn and Ukraine*. Materials of the 18th Volyn scientific-practical historical and local history conference: Scientific collection. Lutsk, 88–89 [in Ukrainian].

Sas, P. (2007). Military fishery of the Zaporizhzhya Cossacks (first half of the 17th century). *Ukraine in Central-Eastern Europe (from the earliest times to the end of the 18th century)*, (7), 167–196 [in Ukrainian].

Sokyрко, O. (2004). *Ilya Novitskyi. Commanders of the Zaporozhian Host: Historical Portraits*. Book 2. "Vik" Publishing House, 194–212 [in Ukrainian].

Sokyрко, O. (2006). *Knights of the Second Class: The Mercenary Army of the Left Bank Hetmanship 1669–1726*. Tempora [in Ukrainian].

Sokyрко, O. (2015). "At The Family's Service": The Court Military Units of the Cossack Starshyna in the Mid 17th and 18th Centuries. *PATRIMONIUM: Studies in the Early Modern History of East Central Europe*, (1), 307–327 [in Ukrainian].

Sokyрко, O. (2021). *Culinary journey to the Hetmanate: Secrets and mysteries of old Ukrainian cuisine of the mid-XVII th-XVIII th centuries. Tempora* [in Ukrainian].

Tkachenko, M. (1929). An outline of the history of Kremenchuchyna until the beginning of the XVIII th century. *Notes of the historical and philological department of the Ukrainian Academy of Sciences*, (24), 55–78 [in Ukrainian].

Vasyliieva, O. (2011). Archers in the structure of the Cossack state (second half of the 17th – 18th centuries). *Gileia*, (52), 185–191 [in Ukrainian].

Volodymyr Vernadskii National Library of Ukraine. Institute of Manuscripts (NBUV.IR), f. II, file 14683.

Volodymyr Vernadskii National Library of Ukraine. Institute of Manuscripts (NBUV.IR), f. II, file 14697.

Yavornytskyi, D. (1990). History of Zaporizhzhya Cossacks / Translated by I. Svamyk. T. 1. Svit [in Ukrainian].

Zaruba, V. (1993). Okhochekomonyi Colonel Ilya Novytskyi and his archive. *Manuscript and book heritage of Ukraine*, (1), 21–38 [in Ukrainian].

Zaruba, V. (2003). *The Ukrainian Cossack army in the Russo-Turkish wars of the last quarter of the 17th century*. Lira LTD [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 15.04.23

Прорецензовано / Revised: 22.05.23

Схвалено до друку / Accepted: 11.09.23

Oleksii SOKYRKO, PhD (Hist.), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0003-3841-9782

e-mail: sag@univ.kiev.ua

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

"ACCEPT FROM ME, THE SERVANT OF YOUR GRACE, THIS BEAST."

FROM THE HISTORY OF THE HUNTING CRAFT IN THE COSSACK HETMANATE IN THE END OF THE 17TH CENTURY

Background. Hunting occupied an important place in the economies and socio-cultural life of pre-modern societies. Hunting and hunting culture in the Cossack Hetmanate were replicas of those traditions and practices that were formed within the framework of the cultural model of the Polish-Lithuanian Commonwealth. If trapping was traditionally an independent segment of the economy that provided food rations with additional products, then hunting was to a greater extent a courtly entertainment of the nobility that emphasized their social status and material capabilities.

Methods. The research is based on the cataloging of all references to hunting, which are contained in the correspondence of Cossack and Mercenary Officials with Hetmans of the last quarter of the 17th century. The collected material is divided into thematic blocks (seasonality, hunting tools, etc.) and each of them is analyzed. The textological method in the analysis of correspondence shows the social symbolism of hunting and hunting gifts.

Results. The article presents a reconstruction of the hunting activities of Hetman's mercenaries (*kompanijci*), which played a supporting role in their welfare and at the same time were training military practices. The range and seasonality of hunting coincided with the forest-steppe strip of the Dnieper region, where the *kompanijci* carried out their duty to guard the borders. The main objects of hunting were the so-called "red beast" – boar, moose, wolves, foxes. In addition to hunting, the mercenaries also practiced fishing, which supplied valuable products of the Dnieper ichthyofauna – sturgeon, pike, zander, and caviar. Meat and fur of wild animals, which were the object of hunting, had a high status of "knightly" products in the kitchen and everyday life of the Hetmanate. In the correspondence of mercenary officers with the commanders of mercenary regiments, hunting and hunting trophies were important as a way of obtaining status gifts, which representatives of the Cossack nobility exchanged among themselves.

Conclusions. The exchange of hunting gifts marked a complex system of patronage and client networks that formed in the Hetmanate in the end of the 17th century. They reached the lowest floors of the officials hierarchy, whose members were the organizers of hunting sessions, and ended with hetmans, colonels and church hierarchs, as recipients of status gifts. The model of hunting industries based on the our reconstruction allows to extrapolate it to the functioning of hunting and the practices of exchanging hunting trophies as status gifts, and to other regions of the Cossack Hetmanate.

Keywords: hunting, Cossack Hetmanate, Polish-Lithuanian Commonwealth, Cossack Officials, social networks, mercenaries.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.